

PAILLÓ GÁBOR

Tudomány és Civiltársadalom: a Rockefeller Foundation magyarországi tevékenysége

A Rockefeller Alapítvány magyarországi fölbukkanása 1920-ra tehető. Már itt lévő amerikai intézménytől, az American Relief Administration of the European Children's Fund budapesti irodájától kértek tanácsot, kikkel is kellene kapcsolatba lépniük. Végül *Grosz Emil* szemészprofesszort választották.

A Rockefeller Foundation magyarországi történetét szakterületenként és korszakonként lehetne külön tárgyalni. A húszas évek elejét a megindulás, az 1925–1940 közöttit a kiteljesedés idejének tekinthetjük. A második világháború után az Alapítvány megkísérelte a folytatást, de kevés sikerrel. 1956-ban viszont külön programot indított az emigránsok megsegítésére.

A szakterületeket tekintve mindvégig az egészségügy és az orvostudomány állt az Alapítvány magyarországi tevékenységének középpontjában. A megindulás korában főként a laboratóriumok hiányos felszerelését, illetve a klinikák könyvtárainak hiányzó folyóirat-köteteit segítettek pótolni.

Az Alapítvány tevékenységének sémája első lépésként minden célbavett területen felmérést végzett. Az első tanulmányt *Selskar Gunn* későbbi elnökhelyettes készítette *Public Health in Hungary* címen 1926-ban. A kb. 100 oldalas füzet tartalmazza a releváns statisztikákat, a legfontosabb itteni betegségeket, a főbb intézményeket, az egészségügy magyarországi szervezetének leírását, még az orvosi múzeumét is, részben nyomtatott anyagokra, részben az itteni tájékozódásra, interjúkra, megbeszélésekre támaszkodva.

Klebensberg Kunó miniszter és a tudományos ügyek felelőse, *Magyary Zoltán* professzor készséges partnernek mutatkozott. Magyary kulcspozíciójának és kapcsolatépítési szándékának köszönhetően 1932-es amerikai tanulmányútját, amelynek során az ottani közigazgatási rendszert (az Alapítvány érdeklődésétől távoli területet) tanulmányozta.

A Gunn-tanulmány szerint nem volt kielégítő az ország higiéniás állapota. Ennek következménye az, hogy a Rockefeller Foundation támogatásával épült legnagyobb szabású létesítmény, amely aztán itteni központjuknak is számított, az 1927-ben megnyílt *Országos Közegészségügyi Intézet* lett. Első igazgatóját, *Johan Bélát* itteni rezidensüknek is tekintették. Magyarországi költségvetésük egyik legfőbb állandó tétele volt az intézet fenntartása és fejlesztése; 1936-tól kezdve külön is támogattak egy kutatási témát: az influenza tanulmányozását. Az intézet 1925–1940 között összesen 370 ezer dollár támogatást kapott.

A Gunn-tanulmány másik következtetése az volt, hogy nem megfelelő a nővérek száma és képzettségi színvonala. 1927-től kezdve az Alapítvány egyre fokozódó segítséget nyújtott a budapesti és a később megindult debreceni nővérképzés számára.

A népbetegségeket (pl. tuberkulózis, trachoma) nagyrészt szintén a rossz higiénés körülményeknek tulajdonították, ellenük ún. népegészségügyi demonstrációkat szerveztek. Ezek számára kisebb épületekben néhány szobát foglaltak, melyekben röntgenkészülékeket, egyszerűbb laboratóriumi felszereléseket helyeztek el, és orvosi előadásokat tartottak az adott helyen legfontosabbnak vélt egészségügyi témákról, pl. a csecsemőgondozásról, a kutak állapotáról stb. Az állomásokat a már említett, rendkívül pontos felmérő munka alapján helyezték el abban a reményben, hogy egy egész körzetre tesznek majd jótékony hatást. A legjelentékenyebb állomást *Gödöllőn* létesítették, ezt követte *Mezőkövesd, Berettyóújfalú, Vác, Pécs*.

A Rockefeller Alapítvány közvetve is igyekezett befolyásolni a népegészségügyet: a tudományos kutatáson, az egyetemeken keresztül. Ez utóbbiakat két példa illusztrálja legjobban. Az egyik a *Tihanyi Biológiai Kutatóintézet*, amely a korabeli kormányzat egyik legfontosabb tudományos kezdeményezése volt. A Rockefeller Alapítvány *Verzár Frigyes* igazgatóval vette fel a kapcsolatot, és 1930-ban indította meg támogatási programját. A könyvtár fejlesztésén, a működtetés napi kiadásain kívül a legnagyobb hozzájárulás a korszerű üvegház felépítése volt. A későbbi igazgatót, *Beznák Aladárt*, Johan Bélához hasonlóan, az Alapítvány egyik legközelebbi munkatársának tekintették.

A kutatás támogatásának másik kiemelkedő példája a szegedi egyetemhez fűződött. *Szent-Györgyi Albert* nem talált kutatóparadicsomot Szegeden 1930-ban. Ugyanebben az évben Klebelsberg azonban meghívta *Lauder W. Jonest*, a Rockefeller Alapítvány európai hivatalának elnökhelyettesét, nézze meg, hogyan is tudnának segíteni az ottaniak helyzetén. Három intézet: a higiéniai, a hisztológiai és a biokémiai létesítéséhez kért támogatást. Az Alapítvány kérésére létrehozták a helyi professzorokból a tudományos tanácsot, és Szent-Györgyi elnökletével ez döntött a kiutalt összeg célszerű felhasználásáról. A legendás Nobel-díj a Rockefeller Alapítvány támogatásával létesült laboratóriumban készült.

A Rockefeller Foundation tevékenységi sémájának egyik legfontosabb eleme a finanszírozás sajátos megoldása: feltételül szabta az állam részvételét az ügyletekben. Ez úgy történt, hogy meghatározott időre megállapodott a minisztériummal az intézmény támogatásának éves összegében. Ennek egyik részét az Alapítvány állta, a másik része viszont a költségvetésre hárult, de nem végig azonos arányban. Mivel a kiindulóhelyzetben az állam lehetőségei nyilvánvalóan nagyon gyengék voltak, az első egy vagy két évben csak az Alapítvány adott pénzt. Később azonban belépett az állam, és a ráeső hányad egyre fokozódott a megállapodott időtartam végéig, amikor a létrehozott és felszerelt intézetet már teljes mértékben a költségvetésnek kellett eltartania. Ez a megoldás a szegedi egyetemnek 155 ezer dollár támogatást hozott.

Hasonló elgondolás alapján kapott segítyt például *Zemplén Géza* szerves kémikus a *Műszaki Egyetemen* 1930–34 között. Ezzel közvetve egy másik magyar Nobel-díjhoz is hozzájárult az Alapítvány, hiszen *Oláh Györgyöt* a Zemplén-iskola nevelte fel, igaz, későbbi időszakban. A műegyetemi fizika *Pogány Béla*, illetve *Schmid Rezső* támogatásán keresztül a molekulaszpektroszkópia meghonosodását köszönheti annak, hogy a Rockefeller Alapítvány támogatásával megvehették a munkájukhoz nélkülözhetetlen optikai rácsot.

A személyi feltételek javítására jött létre az Alapítvány működési sémájának talán legközismertebb eleme: az ösztöndíjrendszer. Munkám során összesen 205 olyan személyt tudtam azonosítani, aki 1956 előtt személyes támogatást kapott, többségében ösztöndíj, kisebbségében műszervásárlási segély formájában. A támogatottak között a legtöbben az orvoslással összefüggő területekről kerültek ki: 75-en, plusz 19 nővér. a kémikusok száma 18, a közgazdászoké 12, a biokémikusoké 5, politikus, politológus 6. A nevek között kiemelkedő személyiségek sorakoznak, *Törő Imrétől, Straub F. Brúnóig, Laki Kálmántól Schulek Elemérig*, a pszichológus *Kardos Lajostól Lissák Kálmánig* és *Haynal Imréig* vagy a kolloidikus *Buzágh Aladárig* stb. Ideszámíthatjuk azokat a világhírű magyar tudósokat, akik már külföldön kaptak Rockefeller támogatást. Mindenek előtt talán *Hevesy Györgyöt*, aki *freiburgi intézetét* az Alapítványnak köszönhette és a *Bohr-intézetben* is az Alapítvány fedezte világszínvonalú kutatását. *Neumann János, Pólya György, Szilárd Leó, Teller Ede*, a kémikus *Farkas László*, a közgazdász *Balogh Tamás* és még sokan szintén a támogatottak közé tartoztak pályájuk valamely pontján.

1945 után a Rockefeller Foundation még megpróbálta felvenni a szálakat, de a hidegháború megindulása után ez természetesen lehetetlenné vált. A tudomány Magyarországon kizárólagos állami befolyás alá került, sem belföldi, sem külföldi civil befolyásnak nem maradt tere. Ez a helyzet azonban nem a tudomány, hanem a politika sajátosságaiból következett.*

* Írásom a Rockefeller Alapítvány Levéltárában végzett kutatás eredménye. Tudomásom szerint a témát a szakirodalomban csupán Birtalan Győző: Évszázadok orvosai (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995) c. kötetének egyik tanulmánya érinti (Adatok a két világháború között Magyarországon végzett szervezett egészségvédelmi munkáról, különös tekintettel az OKI tevékenységére. 106–145. o.)

Munkámat a Rockefeller Alapítvány ösztöndíja és az OTKA 1994 T 017964 témája támogatta. A támogatásért köszönettel tartozom.